

Н.А. Оспан , Д.М. Кокеева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: ospannazym@gmail.com

ҮНДІСТАННЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛІНЕ ҚАТЫСТЫ МАҢЫЗДЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Мемлекеттік тілді насихаттау мен қоғамның барлық салаларына қолданысқа енгізу елдің бүгінгі тіл жағдайына жасалған ғылыми талдауды қажет етеді және онсыз табысты бола алмайды. Әлеуметтану ғылымы және әлеуметтік лингвистикалық сараптамалар тіл жағдайында орын алып жатқан әртүрлі тілдік үрдістердің жүру екіпінділігін және әлеуметтік, этникалық сипаттары бойынша аймақтық саралануын көрсететін тіл мәселелеріндегі түзетулер мен толықтыруларды қамтамасыз ететіндігі белгілі.

Мемлекеттік тілдің қолданысқа енуі мен оны әрі қарай дамыту бойынша жүргізілетін іс-шараларды жүзеге асыру мақсатында елдің тіл саясатындағы тіл туралы Заңдарды кеңінен пайдалану қажет.

Қазіргі әлемде Үндістан Республикасының тіл мәселелеріне және ұстанып отырған тіл саясаты бағыттарына отандық және шетелдік ғалымдар мен зерттеушілер тарапынан түрлі нақты және жан-жақты зерттеулер жүргізіліп, сараптамалар жасалуда және баға берілуде.

Аталмыш мақалада Үндістан мемлекетінде ресми іс-қағаздарды және құжаттамаларды мемлекеттік тілде рәсімдеу бойынша мәліметтер сараланады. Мемлекеттің тіл деңгейін ілгерілету бойынша заң актілерінің қабылдануы, өкілетті тұлғалардың ресми тілде баяндама дайындаулары, құжаттама жүргізу, ең бастысы мемлекеттік тілде рәсімделуін, Үндістан елінде білім беру жүйесінің және үнді штаттарының ресми тілдерінің қазіргі таңдағы сипаттамасын талдау.

Түйін сөздер: мемлекеттік тіл, тіл жағдайы, хинди тілі, тіл саясаты, білім жүйесі.

N.A. Ospan, D.M. Kokeyeva

AlFarabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: ospannazym@gmail.com

Important issues related to the official language of India

Popularization and implementation of the state language cannot be successful without a clear and scientific analysis of the general language situation. Sociological and sociolinguistic monitoring provides adjustments in language policy that reflect the pace of language processes and their regional differentiation in terms of demographic, social and ethnic dimensions. It is necessary to take measures to further improve the legal framework in the field of language policy for the implementation of the state language development program. Today, many comprehensive studies and assessments of the language situation and implementation of language policy in India are conducted by domestic and foreign scientists.

This article analyzes information about official events in the state language in the Republic of India. The article considers the need to develop legal acts on the development of the state language, official speeches of authorized persons and the preparation of official documents in the state language, the state of education in the country, the language situation of other Indian languages.

Key words: official language, language situation, Hindi language, Language policy, education system.

Н.А. Оспан, Д.М. Кокеева

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: ospannazym@gmail.com

Важные вопросы, связанные с государственным языком Индии

Популяризация и внедрение государственного языка не могут быть успешными без четкого и научного анализа общей языковой ситуации в стране. Социологический и социолингвистический мониторинг обеспечивает корректировки в языковой политике страны, отражающие темпы языковых процессов и их региональную дифференциацию с точки зрения демографического, социального, лингвистического и этнического измерения. Необходимо принять меры и по

дальнейшему совершенствованию нормативно-правовой базы в области языковой политики для реализации программы развития государственного языка страны. Сегодня в мире проводится множество всесторонних исследований и оценки языковой ситуации и реализации языковой политики в Республике Индия отечественными и зарубежными учеными и авторами-исследователями.

В данной статье анализируется информация о проведении официальных мероприятий на государственном языке в Республике Индия. Рассматривается необходимость разработки нормативно-правовых актов по развитию государственного языка, официальных выступлений уполномоченных лиц и составления служебных документов на государственном языке, состояние общего образования в стране, ситуация по другим индийским языкам Республики Индия.

Ключевые слова: государственный язык, языковая ситуация, язык хинди, языковая политика, система образования.

Кіріспе

Мемлекеттік тіл – жалпы елдің аймағы бойынша, қоғам құрылымының тұтас салаларында пайдаланылатын тіл беделіне ие болғандықтан, қызметтік хат жазу мен қызметтік құжаттамалар, ресми іс-жүргізуді мемлекеттік тілде рәсімдеу қажет. Себебі дамыған ел қатарына қосылу мақсатына қол жеткізуді армандаған халықтар білімді ұрпақ тәрбиесімен айналысады. Білімді ұрпақ тәрбиесімен айналысу өз ана тілін еркін меңгерген сауатты ұрпақ тәрбиесі.

Үндістан мемлекетінің алдында тұрған басты міндет – ұлттық тұтастық, өткен тарихында бұл ел әртүрлі ыдыраңқы ұлттар көп болғандықтан, көптеген қиыншылықтарды басынан өткізді. Сондықтан мемлекет ұлт бірлігін сақтап қалу үшін барынша жұмылдыру шаралары, әсіресе, ортақ тіл мәселесі оң шешімін табуы керек деп санайды. Бұрын тіл мәселесі ұлтаралық алауыздықты тудыруға түрткі болып келген. Ал Үндістан мемлекетінің ұлттық бірлігі мен тұтастығы үшін, қоғам құрылымының тұтас салаларында рухани үндестік пен өзара түсінуі үшін мемлекеттік тіл беделін анықтау өте қажет. Осы мәселелер тұрғысынан қарастырғанда, қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында қызмет етуін қамтамасыз ететін ортақ құрал хинди және ағылшын тілдері болып табылады. (Чернышев В.А., 1998. – 268 с.).

Бұл тілдерді заңнамалық түрде ресми тіл ретінде бекіту үшін төмендегі негізгі критерийлердің қанағаттандырылуы тиіс:

Тиімді басқару жүйесін қамтамасыз ету;

Ғылым мен техника саласына қатысты сөздік қорды қалыптастыру және қамтамасыз ету;

Демократиялық нормаларды сақтауды қамтамасыз ету;

Ұлт мәртебесін көтеру;

Әрбір ел өз аумағында жақсы дамыған тіл негізінде заңнамалардың, ресми іс-қағаздарын

жүргізудің, сауда-саттық пен өнеркәсіптің, сондай-ақ білім саласы мен ғылымның, техниканың тиімді қызмет етуін көздейді. Ал енді бір жағдайларда тарихи және этникалық сипаттар әсерінен қоғам құрылымының тұтас салаларын қамтамасыз ету мақсатында ресми тілдің жалғыз болмауы да көрініс береді. Тіл, жалпы алғанда мемлекеттегі халықтарды біріктіріп, ортақ мәмлеге келтіретін құрал ретінде пайдаланылады. Мемлекет аясында бір ғана ресми тілдің қолданыста болуы елдің бірлігін сақтауды қамтамасыз ететін жалғыз ғана жол емес, ел бірігуі үшін саяси төңкерістер мен халық көтерілістерінің болғаны тарихта мәлім. Осындай дерек ретінде 1962 жылы болған қытай агрессиясына қарсы Үндістандағы азаттық қозғалысын атауға болады. Бұл кезеңде үнді тұрғындары әр түрлі тілде сөйлейтіндігіне қарамастан, біртұтас белгілі тіл тарихына шолу жасайтын болсақ, ол ғасырлар бойғы тарихи даму жолында көптеген әртүрлі атауларды иеленіп келді. Бұл үндіарийлік тілдер семьясына топтастырылады. Хинди тілінің таралу аймағы Үндістан елінің солтүстік аймағында Кашмир штатынан Махараштра штатына дейінгі аймақ пен солтүстік-шығыс штаттарда, Непал аумағы. Санскрит тілінің жағдайымен салыстыра алғанда хинди тілі пракрити тіл категориясына енеді. Хинди тілінің сөздік қоры санскрит тілінен кірме сөздермен толықтырылған. Бұл тұрғыдан оны итальян тілімен ұқсастыруға болады, итальян тілінде латын тілінен енгізілген кірме сөздер қатары өте жиі кездеседі.

Үндістан Республикасында әр он жыл сайын жүргізіліп отыратын Халық Санағы мәліметтерінде елдегі тілдердің бүгінгі таңдағы жағдайы есепке алынып отырады. 2011 жылға Халық Санағы есебі бойынша хинди тілінің лингвистикалық өсу динамикасы біртекті емес. Хинди тілі Үндістан халқының 24 пайызының ана тілі саналады, халықтың 10 пайызы екінші

тіл ретінде пайдаланады, 5 пайыз халық үшінші тіл ретінде сөйлейді. Жалпы Халық санағы есебі бойынша ел халқының 50.21 пайызы сөйлейтін тіл ретінде анықталады. Хинди тілі соңғы санақ нәтижесі бойынша Үндістанда сөйлеушілер саны тұрғысынан алғанда ең басым тіл ретінде анықталды. Хинди тілі белдеуіне авадхи, бундели, багхели, канауи, харянови, хиндустани, чаттисгархи, хинглиш диалектілері қатысты болып келеді.

Үндістан ата-заңының 351-ші бабында: «Үнді одағы қоғамдық өмірдің әр алуан саласында құрамдас бөлшегі ретінде хинди тілінің мемлекеттік тіл беделінде қызмет етуі мен дамуын қамтамасыз етуге міндетті» деп атап баяндалған. Дегенмен де елдегі мемлекеттік тіл мәселелерінің өз шешімін табуында қиындықтар туындағаны жөнінде сын-пікірлер бар. Мемлекеттік тілді қолдану мен дамыту бағдарламасы бойынша тіл саясатын жүргізу бағытындағы негізгі шаралар үш санатта болды: тілді дамытуға байланысты мемлекеттік іс-шаралар, жартылай мемлекеттік және жеке ұйымдар жұмысы (www.languageinindia.com).

Тақырыпты таңдауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері.

Үндістанда хинди тілін дамыту мен таратуға байланысты барлық орын алып жатқан мемлекеттік іс-шаралардың мемлекет деңгейінде орындалуын бақылауды жүзеге асыру қажет. Бұл жағдайда арнайы комитеттер мен ұйымдар қызмет етеді.

Тілді дамытуға байланысты жүргізіліп жатқан тіл саясаты бағыты бойынша заңдар мен жарлықтар мемлекеттік іс-шаралар санатына енеді. Білім беру орындары мен азаматтық істер жөніндегі комитет, сот істері қызметі, жеке ұйымдар және тағы да басқа көптеген өзін-өзі басқару институттары тілді дамытуға байланысты іс-шаралардың екінші санатын құрайды. Тіл саясатын қолдаудың және тілді дамыту шараларының үшінші санатына бұқаралық ақпарат құралдары жатады. Осы мәселелер тұрғысынан алып қарастырғанда, *мақаламыздың негізгі мақсаты* – Үндістан елінің бүгінгі тіл жағдайы, мемлекеттік тіл – хинди тілінің әртүрлі қызмет салаларында қолданыс деңгейін ашып көрсету болып табылады.

Үндістанда мемлекеттік тілді дамытуға бағытталған арнайы комитеттер қызметі іске қосылған. Олардың құрамына парламент мүшелері сияқты басқа да лауазымды тұлғалар кірді. Ол комитеттердің әрқайсысы министрліктердің

төрағалық етуімен атқарылатын іс-шаралардың шеңберінде комитет отырысын ұйымдастырып отырады. Олардың негізгі міндеті мемлекеттік тілді дамытуға байланысты жұмыстардың жүзеге асырылуын және нәтижесін бақылау. Жалпы хинди тілді белдеуге кірмейтін штаттарда хинди тілінің оқытылуын қаржыландыру мен тілді оқытушы мамандар дайындау жауапкершілігі Орталық үкіметке жүктелді. Мемлекеттік тіл мәселелеріне байланысты есеп көрсеткіштері мен жұмыс нәтижелілігін бағалау, сараптама жұмыстары жыл сайынғы үкімет отырысында талданады. Мемлекеттік қызметшілерге хинди тілін оқыту мақсатында арнайы тіл үйрету курстары мен білімді жетілдіру сабақтары, бақылау жұмыстары мен қорытынды емтихандар ұйымдастырылады. Мемлекеттік қызметшілер тапсырған емтихан нәтижелері бойынша, меңгерілген тіл деңгейі (жеңіл, орташа, толық) қорытындысы кестелер мен сызбалар арқылы отырыста есепке алынады. Сонымен қатар ғаламтор желісінде әртүрлі бағдарламаларды хинди тілінде дайындау жұмыстары қолға алынған (Sridhar S.N., 1987. - P.19-26).

Осы мақсаттан туындайтын міндеттер:

Үндістан Республикасында әр он жыл сайын жүргізілетін Халық Санағы мәліметтерін қарастыру;

Үндістандағы хинди тілінің таралу аймағын анықтау;

Хинди тілін заманауи әдістерді пайдалану арқылы тарату жолдарын қарастыру.

Негізгі әдебиет пен оқулықтарды тәржімалау бойынша мемлекеттік құзіретті мекемелер жауапкершілікті толықтай орындауда. Оны жүзеге асыруға бағытталған Орталық аударма бюросы өз жұмысын жалғастыруда: ол хинди тіліне тәржімаланған әдебиеттер аудармасы мен басқа да бөлімшелердің аудармасын бағалайды. Орталық аударма бюросының көмегімен тәржімаланған оқу құралдары бүгін де барлық оқу орындарына таратылған. Осы орталықтың толассыз жұмысының нәтижесі анық: ол 12 томды құрайтын хинди энциклопедиясынан бастап, ғажайып үнді мәдениеті мен тарихи мұрасын құрайтын әдеби құндылықтардың хинди тіліне тәржімаланып басылып шығуы.

Жартылай мемлекеттік санаттағы құрамға енетін университеттерде хинди тілі қосымша оқытылады. Хинди тілінің мемлекеттік тіл ретінде қолданысқа енуін кеңейту шаралары қарқынды өтуде. Хинди тілінің Үндістан жерінде дамып, кеңінен таратылып, үнді халқына

үндеу тасталуы бойынша барлық жеке ұйымдарға тілді дамыту бойынша жалпыүнділік ұйым үйлестіруші қызметін атқарады. Олардың қызметін саралай отырып, хинди тілі әдебиеті ассоциациясын, хинди тілі оңтүстік қоғамын және хинди тілі манипигурлік кеңесін ерекше атап көрсетуге болады. Олар хинди тілін насихаттау бойынша мемлекеттік маңызды мекеме мәртебесіне лайықты танылып, олардың қызметі бүкіл елге үлгі ретінде таратылды.

БАҚ құралдарына хинди тілі жөнінде мағлұматтар тарату, ақпарат беру міндеті жүктелді. БАҚ саласында мамандар қызметінің тілді дамытумен байланысты емес екендігін дәлелдеуге жүгінсе де, мемлекеттік тіл дамыту шараларына белсене қатысуға тырысты. Ақпарат таратуда тілдің қолданысы өте маңызды, ақпарат тілінің ілгерілуіне жол ашылады. Үндістанда БАҚ саласында хинди тілінің беделі жоғары болды және ол өз кезегінде тілдің тартылуына септігін тигізді.

Кез келген ел аймағында тілдің қолданыс деңгейі мерзімді басылымдар қызметімен анықталады. Ол тілде жарық көрген мерзімді басылымдардың оқырмандар санының басымдығымен сол тілдің танымалдығын аңғаруға болады. Соңғы уақытта хинди тілінде басылып шығатын мерзімді басылымдардың оқырмандар санының жоғарылығы оқырмандар арасында жүргізілген сауалнама нәтижесімен белгілі болды. Бұл көрсеткіш мерзімді басылымның таралымы және хинди тілінде білім алу мүмкіндігіне ие болумен келген нәтиже. Хинди тілі индуизм дінінің рәмізі ретінде қарастырылып қана қоймай, бұл діннің барлық таңбалары хинди тілінде жазылады және діни дұғалары хинди тілінде оқылады. Индуизм дінінің діндарлары хинди тілінің қанат жаюына үлес қосатыны анық. Бұл бағыттағы іс-шаралардың негізі хинди тіліндегі әдеби мұраларға қол жеткізумен бірге әртүрлі діндердің классикалық құнды еңбектерін тәржімалауға бағытталуы тиіс (Thirumalai M. S., Vol. 4.2004.-р.-29-33).

Тілдік жағдай қалыптасқан екі түсініктің жиынтығы болып табылады: этнолингвистикалық жағдай және функционалдық лингвистикалық жағдай. Әртүрлі тілдерді сөйлеуші этностардың бір аймақта орналасуын сипаттайтын этнолингвистикалық жағдайға қарағанда функционалдық лингвистикалық жағдай әртүрлі тілдік құрамдардың (тілдердің, диалектілердің) бүгінгі таңдағы қоғам құрылымының түрлі салаларында қызмет ету үдерісіне қатысын білдіреді.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Мақаланы жазу барысында талдау, саралау, сараптамалық талдау сияқты жалпы ғылыми әдістер қолданылды. Зерттеу тақырыбына байланысты материалдар отандық, сондай-ақ шетелдік авторлар еңбектер жинақталып, өңделіп, оларға құрылымдық талдау жүргізілді.

Әлеуметтік-лингвистикалық шындықты қарастыру барысында логикалық және тарихи-салыстырмалы талдау әдістері қолданылды.

Осы мәселені зерттеу тұрғысын негіз еткен отандық және шетелдік авторлардың еңбектеріне тоқталсақ, Д. Клинингсмиттің «British Language Policy in 19th century» (Clingsmith D., 2014) мақаласына және ресми басылымдар мен ғаламтор желісіндегі ресми сайттарға сүйендік.

Бүгінгі Үндістан елінің хиндитілді белдеуінде нарықтық, сауда салаларынан басқа қоғам құрылымының тұтас салаларында хинди тілі қолданысқа ие. Біртұтас қоғамның өмір сүруі үшін халық ағарту жүйесінде (орта білім беру мекемелері, колледждер және жоғары білім беру орындары, университеттер), ресми іс-қағаздары мен құжаттамаларда, БАҚ-да қолданылатын тіл білім беру үрдісіне ықпалын тигізіп қана қоймай, оны жеңілдетеді немесе керісінше, үнді елінде сауатсыздар саны өсетіндей етіп қиындатады.

Бір жағынан лингвистикалық кедергілерді ысырып, орта мектеп түлектеріне мемлекеттік қызметке және БАҚ-қа, басқа да қоғамдық өмір салаларына болашақ мамандар даярлайтын жоғары білім беру орындарына, университеттер мен колледждерге түсуге мүмкіндік береді (<http://www.censusindia.gov.in>).

Мемлекеттік тіл – хинди тілінің мәртебесін сынға ала отырып, хиндитілді аймақтың өзінде хинди тілінің қолданысы қоғамның барлық салаларында біртекті емес екендігін атап айту керек. Білім беру жүйесі мен сауаттылықты ашу орындарында хинди тілінің оқытылу деңгейі толық қамтылған, ал жоғары мектеп пен ресми құжаттамаларды толтыру саласында басқаша көрініс. Бұл салаларда ағылшын тілінің қызметі басымдық танытады, аймақтық тілдер мен жергілікті тілдер қолданысы шектеулі ғана. Кітаптық-құжаттық қатынастарда хинди тілінің лексикалық сөздік қоры санскриттелу деңгейімен сипатталады. Мемлекеттік аппарат қызметшісінің ресми іс-қағаздарын әдеби хинди тілінде дайындай отырып, өзі қарапайым қалалық ауызекі тілде сөйлейді. Яғни ол этимологиялық әртекті сөздік қоры мен еркін синтаксистік құрылымдарды пайдаланады дегенді білдіреді.

Мемлекеттік тіл қолданысын орта мектеп табалдырығынан бастап қарастырып, саралайтын болсақ, ол лингвистикалық тұрғыдан оған сүйенетін және кадрлар дайындайтын жоғары мектеп қызметкерлері өсіп шығатын іргетас болып табылады. Бүгінгі әлемдегі Үндістан мемлекеті үшін орта мектеп адам мен қоғамның лингвистикалық келбетін қалыптастыратын маңызды мекеме және елдің тіл саясаты бағыттарын жүзеге асырудың күшті құралы болып табылады. Ол ел азаматының отбасында өзара сөйлесу әрекеті негіздері қалыптасатын элеуметтік институт, өйткені балалықтан бозбалалықтың аяғына дейін болашақ ел азаматының жазу мен оқу, сөйлеу дағдыларын меңгертіп, дамытады.

Үндістанның отарлық өмірінен мұраға қалған білім жүйесін тәуелсіз Үндістан республикасының ел басшылары 1947 жылы егеменді дамудың жаңа кезеңіне өтіп, халық қажеттілігіне қарай икемдеп, бағындыруға міндеттенді. Бүгінгі таңдағы Үндістанның білім беру жүйесі де және оның бағыттылық үдерісі де толығымен басқа сипатқа ие болды. Енді үнді білім беру жүйесінде ұлт-азаттық қозғалыс жылдарында шешімін тапқан халықты оқыту, сауатын ашу қағидалары іске асырылды.

Үндістанның тұтас штаттарында тегін бастауыш білім алу (1-5 сыныптар) 6-11 жас аралығында балалар мектепке баруға міндетті болды. 11-14 жас аралығындағы жасөспірімдер Уттар-Прадештен басқа барлық штаттарда тегін білім алды. Бұл штаттарда оқушылардың бірқатар санаттары үшін жеңілдіктер бар. Яғни осындай жеңілдіктердің арқасында елде барлық балалардың білім алуына жол беріледі. Үндістан штаттарының әрқайсысында ұлттық білім жүйесі қалыптастырылған. Штаттардағы білім беру бағдарламалары тек жалпы сипаттарымен ғана сәйкестікке ие болды. Үнді мектебінде білім алу мерзімі 4 кезеңнен тұрады: бастауыш (primary), толық емес орта (middle), орта (secondary) және толық орта білім (higher) (Clingsmith D., 2014., *British Language Policy in 19th century. India and Industrialization and Bilingualism in India.*//*Journal of Human Resources*, Vol.49.Issue 1.-P.73-109).

Тәуелсіздік алғаннан кейін тек 1976 жылдан бастап ұлттық білімді реттеу жауапкершілігі Үндістан штаттары мен Үндістан орталық үкіметіне жүктелді. Үндістанның білім беру жүйесіне жеткен жетістіктері ел тәуелсіздігі жарияланғаннан кейінгі жылдарда бастауыш мектеп оқушылары санының артуымен сипат-

талады. Он жыл сайынғы санақ нәтижелері бойынша оқушылар саны арта берді. 2011 жылғы Халық санағы нәтижесіне байланысты бастауыш мектептер саны 25 есеге артты, толық емес орта мектептер саны 9 есеге, орта мектептер 7 есеге артты. Ең жоғары деңгейдегі сауатсыздық көрсеткіші әйелдер арасында байқалды. Үнді дәстүріне сәйкес білім беру жүйесіне қыз балаларды тарту қиындықтар туғызды. Үндістан елінің көптеген штаттарында, хиндітілді белдеуге жататын штаттар арасында Мадхья-Прадеш, Раджастан, Уттар Прадеш штаттарында қыз балалардың білім алуына жеңілдіктер берілді. Бұл штаттар қыз балалардың 10 сыныпқа дейін тегін білім алуына жеңілдіктер берді. Бихар штатында орта білім барлық балаларға тегін берілді (*Language Policy for Education in Indian States Karnataka.*, 2002).

Үндістан жерінде азшылық тіл санатына жататын, лингвистикалық азшылық тілдер жөніндегі комиссариат қорғауына алынған майхили тілі Бихар штатының бірқатар мектептерінде міндетті екінші тіл ретінде оқытылады. Орталық үнді тілдері институты ұстанымында: «Ана тілі ретінде хинди тілі бағдарламасы екі тілді оқыту стратегиясынан шығуы қажет» деп жазылған. Орталық үнді тілдері институтының директоры Д.П. Паттанаяк: «Екітілді білім беру стратегиясы арқылы еліміздің әртүрлі аймақтарында бірінші сынып оқушысына оқу мен жазу диалектілермен таныс деанагари жазу үлгісімен оқытылады. Екінші сыныпта оқушы хинди тілінің ауызша формаларын пайдалануды үйренеді, үшінші сыныпта қалыпты хинди тілінде оқу мен жазуды меңгереді (Baldrige J., 2002.-P.13-21).

Хиндітілді белдеуінің штаттарында «біртұтас хинди тілі» концепциясы жүзеге асырылуда. Орта мектепте білім алу алғашқы күннен бастап-ақ хинди тілінде жүргізіледі. Әрине жоғары санскриттенген хинди тілін емес, тұрмыстық ауызекі хинди тілін меңгерудің өзі ана тілі гуджарати немесе маратхи саналатын үнділіктер үшін өте қиын. Хиндітілді белдеу штаттарында хинди тілінде оқытатын мектептер саны жоғары болғанымен де, белдеу сыртындағы штаттарда хинди тілі лингвистикалық азшылық тілдер санатына ілініп, лингвистикалық азшылық тілдер жүйесіндегі комиссия қорғауына алынады. Хинди тілінде оқытылатын мектептердің негізгі бөлігі үндіарийлік солтүстік штаттарда, ал аз бөлігі дравидтік оңтүстікте. Хиндітілді белдеуден алыс өмір сүретін хинди тілінде сөйлеушілер қала тұрғындары болып табылатындықтан, хинди тілінде оқытылатын мектептердің көп бөлігі

сәйкесінше осы аймақтың ірі-кіші қалалық жерлерінде орналасқан. Хинди тілінде оқытын мектептер ауылдық жерлерде хиндитілді аймақпен шекаралас штаттарда Панжаб, Батыс Бенгалия және Махараштрада бар. Шекаралас емес штаттардан Ассамда хинди тілді аймақ тұрғындары шай егістіктерінде еңбек етеді. Олар қалалық орталықтардан шалғай тұрады (<http://www.mapsofindia.com>).

Хинди тілінде оқытатын мектептердің көбі штаттың саяси, экономикалық және мәдени орталығында, Ховра мен Хугли ауданында, сонымен бірге Бихармен шекаралас ауылдық жерлерде салынған. Калькуттада ұзын саны 200 мектептен асса (156+45), Ховрада (65+12), Хуглиде (33+6), Джальпайгуриде (95+8), батыс Динаджпурде (23+27) және т.б.

Батыс Бенгалиядан кейін хинди тілінде оқытатын мектептер саны жөнінде екінші орынды Махараштра штаты алады, мұнда дәстүрлі хинди тілі басымдық танытады, әсіресе урду тілінің қолданысы басым болды. Мұнда 316 бастауыш мектептер мен 84 жеке сыныптар, сонымен бірге 112 орта мектептер мен 565 жеке сыныптар (<http://www.britannica.com>).

Нәтижелері және талқылама

Бүгінгі таңдағы Үндістан штаттары мен одақтық территорияларында үнді тілдерінің 21-і пайдаланылады. Сол тілдердің ішінде хинди тілі беделі жоғары болып тұр, 1990 жылдарының аяғында хинди тілінде оқытылатын мектептер саны 325 мыңнан асты, бенгали тілінде 67 мыңнан аса, телугу тілінде 50 мыңнан аса, ағылшын тілінде 8 мыңға жуық болды.

2001 жылдан бастап Үндістанның хинди тілді белдеудің 6 штаты мен одақтық территорияларында, Андаман және Никобар аралдарында хинди тілі білім берудің басты тілі ретінде қолданылады.

Хинди тілі санскрит тілі лексикасымен сусындаған тіл, қала диалектілеріне жақын тіл. Ол ауылдық тұрғындарға түсініксіз, өйткені ауыл тұрғындары авахди, брадж және бходжпури сияқты хинди диалектілерінде сөйлейді. Мемлекеттік тіл саналатын хинди тілі мемлекет аумағы тұрғындарын біріктіретін фактор ретінде жағымды рөл ойнайды. Бұл тілдің ресми тіл ретіндегі және делдал тіл ретіндегі маңыздылығы қоғам өміріндегі жергілікті тілдердің маңыздылығын жоймайды. Осы мәселелермен байланысты білім беру жүйесінде жергілікті тілдердің маңыздылығы мәселесіне Рахул Санкритьян, Шивдансингх Чауман, Шамшер Сингх

Харула сияқты солшыл күш өкілдері көңіл бөліп, баспасөз бетінде талқыланды. Бірақ бүгін халық-ағарту саласында аймақтық тілдерге жол берілмейді (Hohenthal A., 2003. – P.3-9.).

Қорытынды және тұжырымдама

Хинди тілінде білім беретін мектептердің негізгі бөлігі Үндістан штаттарының ірі экономикалық, саяси және мәдени орталығы саналатын, Махараштра штатының орталығы Мумбаи қаласында, Мадхья Прадеш штатының орталығы Нагпурде, Бхандар қаласында және Андхра Прадеш штатының орталығы Амараватиде орналасқан. Гуджарат штаты хиндитілді белдеуімен шекаралас болып табылады, бұл аймақта хинди тілінің орнығуы күшті, дегенмен де хинди тілінде оқытатын мектептер саны аз. Штаттың ірі өндірістік және өнеркәсіптік орталығы Ахмедабадта мектептердің негізгі бөлігі ашылған. Дравидтік тілдер жанұясына жататын Үндістанның оңтүстігінде хинди тілінде білім беретін мектептер саны санаулы ғана. Оңтүстік аймақтарда хинди тілінде білім беруші мектептер Карнатака штатында Бангалор қаласында, Тамилнад штатында Мадрас қаласында ашылған. Ал Керала штатында хинди тілінде оқытатын мектеп мүлде болмады. Бірақ хинди тілінің білім беру саласындағы қолданысы шектеусіз. Үндістан одағының бірқатар әкімшілік-саяси бірліктері мен штаттары: Андхра Прадеш, Ассам, Гуджарат, Джамму мен Кашмир, Махараштра, Манипур, Карнатака, Орисса, Панжаб, Тамилнад, Батыс Бенгалия, Гоа, Даман, Диу сияқты одақтық территорияларында хинди тілі қосымша тіл, міндетті екінші тіл ретінде қолданылды.

Елдің білім беру жүйесінде хинди тілінің беделі шешуші, оның хиндитілді белдеуге жатпайтын штаттарда міндетті екінші тіл ретінде оқытылуының маңызы зор. Елде 1991 жылдан бастап екінші тіл ретінде 23 тіл оқытылды, 2001 жылдан кейін өзгерістер орын алды. Санскрит, урду, тамили, бенгали сияқты әртүрлі санаттағы тілдер білім беру жүйесінде екінші тіл ретінде оқытыла бастады. Осы тілдер қатарынан хинди тіліне басты назар аударылды. Хинди тілін оқытудың маңыздылығын көрсететін жоғары оқу орындарының бірі Орталық хинди институты. Институттың басты мекемесі Үндістанның Агра қаласында орын тепкен. Сонымен қатар Дели қаласындағы филиалы кең қанат жайған. Бұл екі мекемеге Үндістанның барлық штаттарынан және алыс-жақын шет елдерден хинди тілін

оқитын студенттер оқу және тіл дамыту тәжірибесіне қатысуға келеді. Хинди тілі мен әдебиеті оқытушылары хинди тілін оқытудың заманауи

әдіс-тәсілдерін меңгеріп, жаңа оқулықтармен танысуға арнайы шақыртулар мен жолдамалар арқылы шақырылады.

Әдебиеттер

Чернышев В.А. (1998) Хинди в современной Индии. – М.: Восточная литература. РАН. – 320 с.

Ерекешева Л.Г. (2005) Религия и политика в Южной Азии (Индийский Национальный Конгресс и индуско-мусульманская проблема в Британской Индии в конце XIX – начале XX вв.) // Серия «Казахстанские востоковедные исследования». – Алматы: Дайк-Пресс. – С. 11-19.

Sridhar S.N. (1987) Language modernization. Paper presented at the Second World Basque Congress. San Sebastian, Donostia. – P. 19-26.

Thirumalai M. S. (2004) Language policy in the formative years of Indian National Congress 1885-1905.//Language in India. Manasagangotri. Vol. 4. – P. 29-33.

Clingingsmith D. (2014) British Language Policy in 19 th century. India and Industrialization and Bilingualism in India // Journal of Human Resources, Vol. 49. Issue 1. – P. 73-109.

<http://www.censusindia.gov.in>

Language Policy for Education in Indian States Karnataka. (2002)//Language In India. –Manasagangotri. Vol. 2, 9 Dec. – P. 16.

Hohenthal A. (2003) English in India: Loyalty and Attitudes.//Language In India. –Manasagangotri. Vol. 3. – P. 3-9.

Baldrige J. (2002) Linquistic and Social Characteristics of Indian English // Language In India. –Manasagangotri. Vol. 2, June-July. – P. 13-21.

www.languageinindia.com

<http://www.mapsofindia.com>

<http://www.britannica.com>

References

Chernyshev V.A. (1998) Hindi v sovremennoy Indii. [Hindi language in modern India] M.:Vostochnaya literature. RAN.-s.320.

Yerekeshova L.G. (2005) Religiya i politika v Yuzhnoy Azii (Indiiski Natsionalniy Kongress I indussko-musulmanskaya problema v Britanskoy Indii v kontse XIX – nachale XX vv.) [Religion and politics in South Asia (Indian National Correscence and the Indian-Muslim problem in British India at the end of the XIX - the beginning of the XX centuries) // The Katezveda// Seriya «Kazakhstanskiyе vostokovedniye issledovaniya». – Almaty: Dayk-Press,-s.11-19.

Sridhar S.N. (1987) Language modernization. Paper presented at the Second World Basque Congress. San Sebastian, Donostia.-p.-19-26.

Thirumalai M. S. (2004) Language policy in the formative years of Indian National Congress 1885-1905.//Language in India. Manasagangotri. Vol. 4.-p.-29-33.

Clingingsmith D. (2014) British Language Policy in 19th century. India and Industrialization and Bilingualism in India.//Journal of Human Resources, Vol.49.Issue 1.-P.73-109.

<http://www.censusindia.gov.in>

Language Policy for Education in Indian States Karnataka. (2002)//Language In India. -Manasagangotri.Vol.2, 9Dec.-P.16.

Hohenthal A. (2003) English in India: Loyalty and Attitudes.//Language In India. -Manasagangotri.Vol.3,-P.3-9.

Baldrige J. (2002) Linquistic and Social Characteristics of Indian English.//Language In India. -Manasagangotri.Vol.2, June-July,-P.13-21.

www.languageinindia.com

<http://www.mapsofindia.com>

<http://www.britannica.com>